

Аталған оқулықтар «Философия» сабағында қолданылады: тақырып бойынша кейбір мәліметтер дәріс мазмұнына кіргізілді, тәжірибелік сабаққа дайындалғанда оқулықтар ұсынылады және студенттер өздік жұмыстарын жазып қорғағанда бұл оқулықтардың рөлі өте зор деп ойлаймыз.

Білім саласындағы жаһандық бәсекеге неғұрлым бейімделген мамандарды даярлау – болашаққа жасалатын ең басты бағдар десек, онда әлемнің үздік 100 оқулығын қазақ тілінде сөйлету өте тиімді әдіс деп қарауға тиіспіз. Қорыта айтқанда, 100 жаңа оқулықтың қоғамдық сананы жаңғырту барысындағы рөлі ерекше, маңыздылығы жоғары болып табылады.

Әдебиет:

1. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан - 2017. - 26 сәуір.
2. Джонстон Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін. - А.: «Ұлттық аударма бросы» қоғамдық қоры, 2018. - 216 б.
3. Энтони К. Батыс философиясының жаңа тарихы. – Т. 1. Антика философиясы. - А.: «Ұлттық аударма бросы» қоғамдық қоры, 2018. - 364 б.
4. Энтони К. Батыс философиясының жаңа тарихы. – Т. 2. Орта ғасыр философиясы. - А.: «Ұлттық аударма бросы» қоғамдық қоры, 2018. - 400 б.
5. Хесс Р. Философияның таңдаулы 25 кітабы. - А.: «Ұлттық аударма бросы» қоғамдық қоры, 2018. - 368 б.

ӘОЖ 94(574)

СЫР Өңірі – КӨНЕ ДӘУІР ШЕЖІРЕСІ

Есенбек Д.

(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Тарихты білмей үлкен жетістіктерге жетпейтінімізді көрсету. Нысандарды жүйелеу, қорғау, сақтау, насихаттау арқылы тарихқа тұнған киелі мекендерді келешекте Қазақстанның визиткасына айналдыру.

«Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында таяу жылдарда атқарылатын міндеттердің ішінде «Қазақстанның қасиетті рухани құндылықтары», «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобаларын жүзеге асыруға көңіл бөлінген. Бұл идеяның мақсаты Алтайдан Арқаға дейін созылып жатқан жеріміздегі киелі мекендерді, қасиетті орындарды өзара сабақтастыра отырып, ұлт жадында біртұтас кешен ретінде қалыптастыруды көздейді. Бұл идеяны іске асыру барысында «Қасиетті Қазақстан» ғылыми-зерттеу орталығы құрылды. Орталық қызметінің мақсаты - өлкетану бойынша ғылыми-зерттеу жұмысы, өлкетану саласындағы ағартушылық жұмыс, Қазақстанның архивтері мен музейлерімен бірге ынтымақтастықта өлкетану тақырыбындағы ғылыми-зерттеу іс-шараларын ұйымдастыру болып табылады. Елімізде алты бағыт (Оңтүстік, Солтүстік, Шығыс, Батыс, Орталық және Оңтүстік-Шығыс) бойынша ғылыми-зерттеу және дала экспедицияларын өткізу жоспарланған. Қызылорда облысынан Қазақстанның киелі жерлері картасына 12 ескерткіш енген. Қызылорда облысы бойынша қасиетті орындарға экспедиция ұйымдастырылады. Соның нәтижесімен үлкен энциклопедиялық жинақ пен Қазақстанның киелі жерлерінің интерактивті картасы әзірленеді. Қызылорда облысында мыңдаған тарихи-мәдени ескерткіштердің бар екенін ескерсек, олардың әрқайсысының тарихы, өзіндік ерекшелігі мен құндылықтары бар. Елбасы киелі

жерлердің картасы туризмге де жұмыс жасау керектігін атап өткен өз мақаласында. Сол себепті, киелі жерлердің белгілісі болашақта туристік нысандарға айналатын ескерткіштерді қамту керек. Сонымен қатар, өлкеміздің киелі орындарын көрсеткенде табиғи байлығымыздың ерекшеліктерін атап өту маңызды. Мысалға, Қаратау сілемдері, Сырдария өзені мен олардың көне сағалары, Қызылқұм құмды массиві, Қамбаш көлі және аты әлемге мәлім Арал теңізі және т.б. киелі нысандарымыз қасиетті жерде орналасқандығы мәлім. Біздің аймақ шығыстан батысқа қарай созыла орналасқандықтан, киелі орындарды тақырыптық топтарға бөліп бірнеше картасын жасауға болады. Оларды аралауда «Батыс Еуропа – Батыс Қытай» күре жолы үлкен маңызға ие. Бұл болашақта өлкеміздің туризм саласының дамуына әсерін тигізері сөзсіз. Сыр бойының киелі жерлерінің тақырыптық экскурсиялардың технологиялық карталарын 4 ауданға – Қызылорда-Қаратау бағыты, Қызылорда-Қызылқұм немесе «Құм басқан өркениеттер» бағыты, Қызылорда-Жетіасар-Қорқыт ата, Қызылорда-Арал теңізі бағыты деп бөліп қарастыруға болады. Осы бағыттар бойынша өлкеміздің қола дәуірінен бастап бүгінге дейінгі аралықпен мерзімделетін киелі (қасиетті) орындары енгізілді. Өзім Қызылордалық болғандықтан, өлкеміздің қасиетті орыны «Қорқыт Ата» мұрасы бойынша мақаламның тақырыбын алып едім. Рухани жаңғыру аясындағы жүргізілген жұмыстармен танысу арқылы, Қазақстанның киелі жерлері туралы мәліметтермен таныстыру. Жалпы Қорқыт кім болған?

Қорқыт ата-түркі халықтарына ортақ ұлы жырау, қобызшы. Өмірде мұрасы артында музыкалық мұрасы қалған адам ретінде белгілі. Өмір сүрген кезеңі туралы болжамдар өте көп. Зерттеулер бойынша Сырдария бойында өмір сүрген оғыз-қыпшақ тайпалық бірлестігінде Х ғасырдың басында өмір сүрген деген тұжырымға келеді. Рашид-Әд-Дин «Жамиғ ат-Тауарих» атты тарихи шежіресінде қайы тайпасынан шыққан десе, Әбілғазы Баһадүрдің «Түрік шежіресінде» оның тегі баят екендігі, оғыздардың елбегі болып, 95 жасқа келіп қайтыс болғандығы айтылады. Қорқыт Ата жайындағы аңыздардан оның бойындағы үш түрлі өнер ерекше айқындалады. Біріншіден, ол оғыз-қыпшақ тайпасынан шыққан абыз, айтулы бақсы. Екіншіден, күйші, қобыз сарынын алғаш туындатушы өнерпаз. Үшіншіден, әйгілі жырау. Түркі халықтары фольклорындағы Қорқыт туралы аңыздардың бірі оның туылуы туралы. Аңыз бойынша анасы Қорқытты құрсағында 3 жыл бойы көтеріп жүріпті. Жылына бір рет толғақ қысып отырады екен. Дүниеге келер алдында әлемді үш күн, үш түн бойы түртсе көргісіз қараңғылық басады. Сұрапыл қара дауыл соғып, ел-жұртты қорқыныш билеген. Осыған орай баланың атын «Қорқыт» деп қойған дейді. «Қорқыт» сөзінің этимологиясын Ә. Қоңыратбаев «құт әкелетін адам» деп көрсетсе, С. Қасқабасов «өмір сарқылды, адам өлді» деген мағынаны білдіреді деп санайды. В. Жирмунский Қорқыт атаны магиялық аспап-қобыздың иесі, шаман, абыз ретінде қарастырады. Қорқыттың тарихи тұлға екенін растайтын жазба ескерткіш - «Қорқыт Ата кітабы». Кітаптың басында Қорқыт атаның нақыл сөздері келтіріледі. Қорқыт жөніндегі аңыздар түркі халықтарының өмір мен өлім мәселесі туралы көрініс тапқан. Аңызда Қорқыт өзінің жүйрік желмаясына мініп, халқы бақытты өмір сүретін жерұйықты іздеуші, ғұмыр бойы өлімге қарсы күресуші жан ретінде суреттеледі. Мәңгілік өмір сырын іздеп дүниенің төрт бұрышын кезіп кеткен. Бірақ, қайда барса да алдынан көр қазып жатқан адамдарды жолықтырады. «Кімнің көрі?» деген сауалына «Қорқыттың көрі» деген жауап естиді. «Қайда барсаңда Қорқыттың көрі» деген сөз осыдан қалған. Ақыр аяғында жер кіндігін тапсаң, тірі қаласың деген аян естіп, туған жері-Сыр өңіріне оралады. Содан мәңгілік өмір тек өнерде ғана деген ойға келіп, қобыз аспабын ойлап шығарады. Тағы бір аңызда, өзен ортасына кілем жайып, үстіне отырып қобыз тартқанда, күй күшімен суға батпайды екен. Қорқыт Ата қобыз тартқан жылдары өлім болмаған, тек бақытты тіршілік болған дейді. Бірақ кішкене қалқып ұйықтап кеткен

кезінде, судан жылан шығып оны шағып өлтіріпті дейді. Аңызда ажал ашық келмей, жылан кейпінде келеді. Бұдан халық арасында «Ажал айтып келмейді» деген философиялық тұжырым қалыптасады. Қазақ аңызындағы Қорқыт Ата бейнесі өлімнен қашқан шаман емес, өмір үшін күресті өнерден тапқан алып рухани тұлға ретінде бейнеленеді. Тарихи тұлғаға арналған ескерткіштер біздің елімізде жетерлік және тылсымға толы дүниелерге қызыға келетін туристерде аз емес.

Қорқыт Ата ескерткіші. Қорқыт ата ескерткіші гранит тастан жасалған 4 тік стелладан тұрады. Әрбір стелла әр тарапқа қаратып тұрғызылған құлпытастарға ұқсайды. Жоғары жағы кеңейе келіп, шөміш пішінінде түйісетін стеллалар қобыз бейнесін де меңзейді. Түйісер түбіндегі орталық тесігінде 40 металл түтіктер бар. Олар жел соққан кезде қобыз сарынымен үндес дыбыс шығарады. Аңыздарда айтылғандай, Қорқыт ата мазарында соққан желге үн қосатын қобыз қойылған. Ішкі жағы мәңгілік өмір сырын іздеген Қорқыт Атаның киелі желмаясының шарртаратпақ жол тартқан ізін ишаралайтын «Түйе табан» өрнегімен безендірілген. Ал тәуелсіздік алған соң 1997 жылы кешенге жөндеу жұмыстары жүргізіліп, амфитеатр, қылуат пен қошқардың мүсінінен сәулетті ансамбль жасалды. 2000 жылы облыс орталығындағы тарихи-өлкетану мұражайының бір филиалы болып, Қорқыт ата мұражайы ашылды. Онда Қорқыт ата жайында екі мыңнан аса экспонаттар жиналған. Ол жерде атаның ғұмыр кешкен кезеңінің тарихы туралы ақпараттар қоры 700-ге жуық. Қорқыт өмір сүрген дәуірдің тарихы мен мәдениеті жайлы мәлімет береді.

Қорқыт Ата кітабы: «Китаб-и дәдем Коркут ғали лисан таифа оғузан»-қаһармандық эпос үлгісі, оғыз-қыпшақ дәуірінің жазба мұрасы. Ғылымда оның 12 нұсқасы мәлім: Дрезденде (12 нұсқа) және Ватиканда (6 нұсқа) сақталған. 19 ғасырда бұл ескерткішті аудару ісімен В.В. Бартольд айналысып, жеке тармақтарын жариялады. Кейін бұл аударма «Деде Горгуд» деген атпен жарық көрді (Баку 1950 ж). Ә. Қоңыратбаевтың аударуымен қазақ тілінде тұңғыш рет 1986 жылы басылды. Жырдың бас кейіпкері-Қорқыт. Ол оғыз елінің ақылшысы, данасы, ұлы жыраушысы. Оның есімі көптеген түркі тайпларына ортақ, тарихи-этникалық атауы да айқын. Кітаптың 1300 жылдығы 1999 жылы ЮНЕСКО тарапынан халықаралық деңгейде атап өтілді.

Қорқыт Ата мазары: Қорқыт ата мазары 1925 жылдан опырыла бастап, 1952 жылы Сырдария өзені шайып кеткен. Мазар XIX ғасырдың соңында Ә. Диваев, И. Кастанье, П. Лерх зерттеулеріне негіз болған. Бізге «Түркістан альбомы» жинағында жарияланған фотосуреттер арқылы жеткен. Диваев пен Кастаньенің жазуы бойынша құрылымы шикі кірпіштен қаланған дөңгелек пішінді 6-8 қырлы күмбезді құрылыс. Ішкі көрінісі биік, қабырғалары кереге өрнегімен нақышталған. Исламға дейінгі түрік сәулет құрылысы үлгісімен салынған. Сол кездегі жұрттың хабарсыздығы болар, кейін бұл зиратты қайта жерлеу қажеттілігі туындайтынын ойламаған. Өйткені физикада Кориолис күші деген заңдылық бар. Бұл заң бойынша жер шарының солтүстік бөлігіндегі өзендер оң жақ беткейінің, оңтүстік бөлігіндегі өзендер сол жақ беткейінің арнасын шайып отырады. Осы заңдылық негізінде Сырдың Қорқыт ата жатқан жері кеміріліп, қобызшының қабіріне жақындаған. Сөйтіп, қайта жерлеу рәсімі 1968 жылы қолға алынған болатын. Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің «Қорқыт ата қабірінің басына кесене орнатылсын» деген қаулысы шығады. Бұл міндет мүсінші Бек Ыбыраевқа жүктеледі. Ел арасында кең тараған Қорқыт пен қырық қыз аңызы бар. «Қорқыт қашан дүниеден көшкенше ажалға мойынсұнбаған. Өлімнен құтылудың емін іздеп, дүние кезіп жүрген екен. Бірақ қайда барса да алдынан «Қорқыттың көрі» шыға берген. Қара жерде тұру қорқыныш бола берген соң, Қорқыт су үстінде тұрып көрейін деп, кілемін Сыр суының бетіне төсеп, мұнлы күйлерін тартыпты. Сарнап шыққан Қорқыттың қобызының дауысы естілгенде, өзен бойындағы елдер үйінде шыдап отыра алмайды екен. Олар тобымен өзеннің

жағалауына жиналып күй тыңдайды. Қобыздың үні Сырдариядан алыс жатқан Арқадағы елдерге де жетеді. Арқаның қырық қызы Қорқыттың күйін тыңдауға құмартып, үн шыққан жаққа беттеп жөнелген екен. Қыздар күндіз-түні жүріп, Бетпақтың шөліне кездеседі. Жол-жөнекей алыс сапардың қиындығынан 39 қыз дүниеден өтіп, Сыр бойына тек қыркыншы ақсақ қыз ғана жетіп, күйшіні көріп өледі. Аңыз бойынша «Ақсақ қыздың күмбезі» Қорқыт ата күмбезінің солтүстік тарапында (арқа жағында) бір шақырымдай жерде биік белестің үстінде деседі. Оны «Ақсақ қыздың мұнарасы» дейді.

Қорқыт Ата мемориалды кешені: Қорқыт Ата кешені-сәулет өнерінің айрықша үлгісі. 2000 жылы қарашада Қорқыт Ата кітабының 1300 жылдығына арналып ашылды. Сырдария өзенінің жағасында орналасқан Монументальды композиция қобыз бейнесіндегі үш стелладан тұрады. Ашық аралықта қолында қобызы, желмаяға мінген Қорқыт Ата бейнеленген. Ескерткіш авторлары: мүсінші Ж. Исмағұлов, сәулетші Е. Ибраимов. Ерекше сәулетімен алыстан менмұндалап тұратын баба кесенесі рухани дүниенің есігі іспетті. Қобыздың үні сарнаған Қорқыт ата кесенесі адамзатқа күйбең тірліктің шеңберінен шығуды, әрбір сәттің құнды екенін бағалай білуді еске салып тұрғандай. Қорқыттың мәңгілік өмір дегені де қайталанбас уақытты қадірлеп, келешекке өнер, руханият арқылы өшпес із қалдыру болса керекті. Бүкіл түркі әлемінің абызы атанған Қорқыт атаның мемориалды кешені тек қазақстандықтардың ғана емес, шетел азаматтарының да қызығушылығын туғызған қасиетті орын. Әсіресе, қайта жаңғырту жұмыстарынан соң тарихи-мәдени мұраны көруге келетін шетел азаматтары толассыз көрінеді. Тамаша сәулетімен алыстан көрінетін Қорқыт ата мемориалды кешені рухани дүниені сезіндіретін қасиетті орын. Мәңгілік өмір іздеген атаның мұрасы – қобызы ғасырдан ғасырға жететін асыл дүние. Оның үні желмен бірге есіп, жан дүниенді тыныштандырады, рахат сезімге бөлейді. Бір құдіреттің барына еріксіз мойынсұндырады. Тұңғыш Елбасымыз Н. Назарбаевтың арнайы тапсырмасымен аталған мемориалды кешенге көркемдік деңгейі заманауи стандартқа сай келетін, тарихи мазмұн алған, архитектурасы жоғары бағаланатын, соңғы үлгідегі құрылыс материалдарынан қайта жөндеу жұмыстары жасалды. Кешеннің бұрынғы орны кеңейтіліп, көгалдандырылды. Ғимараттар да бүгінгі талапқа сай үлкейтіліп салынды. Мұндағы басты ескерткіш болып саналатын қобыздың көлемі сегіз метрден 12 метрге дейін ұлғайтылған. Бүгінгі күнде келушілер үшін бар жағдай жасалып отыр. Басты мақсат – осындай архитектуралық ескерткішті дүние жүзіне танытып, әлемнің түкпір-түкпірінен саяхатшылар келетін ортаға айналдыру. Сол сияқты шет елден арнайы туристер келетін орынға айналып отыр. Қорқыт атаның мемориалды кешені Қазақстанның киелі 100 нысанының қатарында.

Бұл күнде соққан желмен бірге күңіреніп күй шертетін Қорқыт қобызы өткен-кеткен жолаушылар мен халықтың зиярат ететін қасиетті жеріне айналған. Көрмеген, білмеген сенбес болар, бірақ бар қасиетін ішіне бүккен ескерткіштің бізге белгілі тұстары осы. Киелі орындардың тақырыптық-туристік маршруттық картасы туристер үшін қолайлы. Аталған нысандардың басым бөлігіне туристер апаруға болады. «Қызылорда облысының қасиетті жерлерінің географиясы» атты облыстық іс-шаралар жүзеге асқан жағдайда киелі нысандарға қатысты аңыздар мен хикаяттарды жинақтау үшін аудандарға экспедициялар ұйымдастыру қажет. Нәтижесінде Сыр өңірінің қасиетті орындарын қамтитын үлкен еңбек шығары сөзсіз.

Әдебиет:

1. «Сыр елі Қызылорда облысы» энциклопедиялық жинағы.
2. Тұрсынов Е. «Қорқыт Ата» энциклопедиялық жинағы, 1999 ж., Алматы.
3. Қасабеков А., Алтаев Ж. «Қазақ философиясы», 1996 ж., Алматы.